

С. А. ЧАРОПКА

(УА «Гомельскі дзяржаўны
ўніверсітэт імя Ф. Скарыны»)

ЗМЕНИ Ў АРГАНІЗАЦЫІ ПОЛЬСКОЙ І ЛІТОЎСКОЙ АРМІЙ ПАСЛЯ РЭФОРМЫ Ў 70-80-Х ГАДАХ ХVIII СТАГОДДЗЯ

У прадстаўленым артыкуле ў параўнальным ключы даследуецца становішча абедзвюх армій Рэчы Паспалітай – кароннай і літоўскай, пасля правядзення рэформы 1775 г. Выдзяляюцца кірункі рэформы, а таксама метады яе ажыццяўлення, высвятляюцца фактары, якія перашкаджалі практычнай рэалізацыі рэформы, а таксама прадстаўляюцца фактычныя вынікі гэтага мерапрыемства ў справе паляпшэння абароназдольнасці польска-літоўскай дзяржавы.

Апошняя стагоддзе існавання Рэчы Паспалітай стала цяжкім выпрабаваннем для народаў, якія насялялі Рэч Паспалітую. Цяжкі ўнутрыпалітычны крызіс, у спалучэнні з рэзкім узмацненнем суседніх дзяржаў ператварыў «рэспубліку абодвух народаў» які значна аслабіў польска-літоўскую федэрацыю. Адною з сур'ёзнейшых праблем стала слабаць армій Кароны і ВКЛ. Нельга не заўважыць, што з другой паловы ХVIII ст. тэмпы развіцця арміі польска-літоўскай федэрацыі сталі паступова запавольвацца. У той час, калі ў вядучых еўрапейскіх дзяржавах стаў назірацца трэнд да адмовы ад феадальнага апаўчэння як асновы ўзброеных сіл з паступовым пераходам камплектавання арміі на рэкруцкую аснову, у Польшчы і Літве паспалітае рушанне ўсё яшчэ лічылася асновай войска. Ваенная кіраўніцтва «рэспублікі абодвух народаў» доўгі час не заўважала ўзмацнення ролі пяхоты ў вайскавай справе, робячы стаўку на кавалерыю. Асаблівую спецыфіку ўзброеным сілам Рэчы Паспалітай надаваў яшчэ і той факт, што войска падзялялася на дзве практычна незалежныя адна ад адной структуры – каронную армію і армію ВКЛ.

Гісторыя арміі Рэчы Паспалітай ужо знайшла адлюстраванне ў гістарыяграфіі, тым не менш, асобныя аспекты гэтай праблемы, такія як працэс арганізацыі і развіцця рэгулярнай арміі ВКЛ, яшчэ застаецца маладаследаваным момантам айчыннай мінуўшчыны. Можна канстатаваць, што на сённяшні дзень зроблены толькі першыя спробы вывучэння працэсу арганізацыі рэгулярнай арміі ВКЛ [1, 2, 3]. Нягледзячы на тое, што польскія гісторыкі зрабілі вялізную працу па

вывучэнню развіцця кароннай арміі, тым не менш, даследванне працэса станаўлення ўзброеных сіл Рэчы Паспалітай у комплексе яшчэ мае патэнцыял [4–14].

Працэс арганізацыі рэгулярных узброеных сіл Рэчы паспалітай распачаўся яшчэ ў 1717 г. на так званым «нямым сойму», які вызначыў канкрэтныскладвойскаў, а таксама аб'ёмы і крыніцы фінансавання абедзвюх армій [15, с. 137]. Аднак створаная пасля рэформы 24-тысячная армія Рэчы Паспалітай (каронная і ВКЛ разам) аказалася не ў стане выконваць сваю непасрэдную функцыю – абараняць дзяржаву, яна аказалася нават меншым за саксонскае войска, якое налічвала 30 тыс. жаўнераў [16, с. 8, 10]. Наступныя палітычныя і ваенныя падзеі першай паловы XVIII ст. пацвердзілі поўную бездапаможнасць абедзвюх армій. У сувязі з гэтай акалічнасцю на сойме 7 мая 1764 г. было вырашана стварыць «Вайсковую камісію», якая павінна была распачаць рэфармаванне арміі [17, с. 39, 83]. На сойме 3 снежня 1764 г. была створана падобная Вайсковая камісія ВКЛ [18, с. 170; 19, с. 20]. Камісіі зрабілі канкрэтныя захады накіраваныя на павышэнне фінансавага забеспячэння абедзвюх армій, у прыватнасці на іх утрыманне дадаткова выдаткоўвалася каля 750 тыс. злотых штогод. [20, с. 234–235]. Але палітычны крызіс, які з 1768 па 1772 гг. разраіўся ў Рэчы Паспалітай з аднаго боку спыніў рэалізацыю рэформы 1766 г., але з іншага боку падштурхнуў да новай, больш радыкальнай рэформы. Гэтае пытанне стала адным з найбольш важных на сойме 1773–1775 г.

У 1775 г. былі прыняты наступныя рашэнні. Была павышана колькасць асабістага складу абедзвюх армій з 24 да 30 тыс. чалавек (22 тыс. – каронная, 8 тыс. – літоўская). Змянілася сістэма вышэйшага кіравання войскам. Найвышэйшая ўлада была перададзена ад гетманаў да Вайсковага дэпартаменту, які замяніў Вайсковую камісію [9, с. 352]. Гетманы станавіліся звычайнымі сябрамі гэтага органа, яны пазбавіліся права прызначэння афіцэраў, якое перайшло да караля [21, с. 534]. Нягледзячы на недахоп сродкаў, на фінансаванне адной толькі арміі ВКЛ было выдаткавана 6 596 000 зл. [22, с. 402–403]. Аднак, цяжкае фінансавое становішча Рэчы Паспалітай унёс свае карэктывы ў рэалізацыю рэформы. У 1776 г. было выдаткавана грошаў на ўтрыманне толькі 12 311 жаўнера ў Кароне і 4 770 на Літве. Тым не менш, генеральная лінія на павелічэнне колькасці войска захавалася.

Вялікай праблемай для абедзвюх армій быў недахоп кваліфікаваных кадраў, што тлумачылася заганнай сістэмай продажу-пакупкі афіцэрскіх званняў і пасадаў. У сувязі з гэтым паслы звярнулі ўвагу на падрыхтоўку дасведчаных афіцэрскіх кадраў. 100 тыс. зл. выдзялялася на дзейнасць рыцарскай школы ў Варшаве [23, с. 568].

Паводле пастановы сойма 1778 г. траціна кадэтаў школы павінна была паходзіць з ВКЛ [24, с. 585-586].

Улічваючы тэндэнцыю на ўзмацненне ролі пяхоты ў вайсковай справе, важным наступствам рэформы стала павелічэнне колькасці пяхотных падраздзяленняў за кошт скарачэння некаторых кавалерыйскіх часцей, а таксама ўпарадкаванне арганізацыі конніцы. Замест ранейшага падзелу кавалерыі на гусараў, панцырных, пяцігорцаў і казацка-татарскіх лёгкіх харугваў уводзіўся падзел на больш цяжкую нацыянальную кавалерыю і больш лёгкую пярэдняю варту. Па выніках рэформы ў 1776–1777 гг. каронная армія падзялялася на 3 дывізіі, армія ВКЛ на 2 дывізіі. Кожная з дывізіяў уключала ўсе роды войск – пяхоту, пярэдняю варту і нацыянальную кавалерыю.

Вышэйшым органам аператыўнага камандавання кароннай арміі з'яўляўся Генеральны штаб, якому падпарадкоўваліся 4 брыгады нацыянальнай кавалерыі, 2 палкі пярэдняй варты, 4 драгунскія палкі, 14 пяхотных палкоў, 2 венгерскія пяхотныя харугвы і корпус артылерыі. Павелічэнне пяхотных падраздзяленняў адбылося за кошт расфарміравання трох драгунскіх палкоў. У цэлым пяхотныя палкі, за выключэннем даволі баяздольнага гвардзейскага палка колькасцю больш за 1,5 тыс. штыкоў, былі дастаткова слабымі, налічвалі ад 353 да 467 жаўнераў, што не адпавядала нават батальёну ў замежных арміях таго часу. Рота ўвогуле налічвала ад 45 да 57 жаўнераў. Не лепшая сітуацыя была і ў захаваных драгунскіх палках. Колькасць драгунаў у палку складала каля 250 шабель, толькі гвардзейскі полк налічваў 465 жаўнераў.

Польскія брыгады нацыянальнай кавалерыі складаліся з 24 харугваў, якія сукупна налічвалі па 737 шабель. Палкі пярэдняй варты ўключалі па 8 харугваў па 47 жаўнераў у кожнай. Корпус артылерыі кароннай быў павялічаны да 404 жаўнераў. Структурна корпус падзяляўся на 2 брыгады па 2 роты ў кожнай. Кожная рота налічвала па 83 артылерыстаў. Пры артылерыйскім корпусе быў створаны корпус інжынераў з 12 чалавек. Да артылерыі быў далучаны таксама пяхотны батальён колькасцю 427 жаўнераў.

Вялікія змены адбываліся ў дачыненні да драгунаў і пяхоты арміі ВКЛ. Лейб-рэгімент драгунаў каралеўскіх ВКЛ пераўтвараўся ў полк карабінераў гвардыі коннай. Астатнія тры драгунскія палкі спешываліся і пераўтвараліся ў пяхотныя палкі [22, с. 403]. У выніку колькасць пяхотных падраздзяленняў значна павялічалася, што адпавядала неабходным для таго часу тэндэнцыям у ваеннай справе. Пяхота ВКЛ складалася з 7 палкоў і ўключала ў сябе рэгімент пешы гвардыі літоўскай і 6 палкоў пешых, а таксама 2 янычарскія харугвы [22, с. 403]. Асобнае, але вельмі нязначнае месца ў літоўскай арміі

займаў корпус артылерыі, які фактычна складаўся з 2 рот. Таксама баявым падраздзяленнем была харугва венгерскай пяхоты Галоўнага Трыбунала ВКЛ, якая, аднак, у штат арміі афіцыйна не ўваходзіла.

Літоўская кавалерыя складалася з драгунскага палка гвардыі коннай, 2 брыгад нацыянальнай кавалерыі і 5 палкоў пярэдняй вартыі налічвала 2670 чалавек і. У палку коннай гвардыі ВКЛ, у адрозненне ад адпаведнага каронага палка, служыла не 425, а ўсяго 318 чалавек, на фінансаванне якіх выдзелялася 269 364 злотых, што эканоміла для дзяржаўнага бюджэта крыху больш за 90 тыс. злотых [25, арк. 21].

Брыгады нацыянальнай кавалерыі ВКЛ налічвалі па 478 коней. Кожная брыгада складалася з 4 швадронаў, кожны з якіх ўключаў у сябе па 4 харугвы. Тактычнай адзінкай брыгады з'яўлялася харугва. У кожным з 4 швадронаў налічвалася па 4 паручнікі, кожны з якіх кіраваў асобнай харугвай [25, арк. 16]. Рэальным кіраўніком харугвы быў намеснік, а не стаячы над ім харунжы. Паручнік і ротмістр адыгрывалі хутчэй рытуальныя функцыі.

Асабліва няпроста ажыццявіць намечаныя крокі аказалася менавіта ў брыгадах нацыянальнай кавалерыі. Афіцэрскі корпус гэтых падраздзяленняў звычайна паходзіў з магнатаў. Ротмістрамі нацыянальнай кавалерыі звычайна былі ваяводы, кашталяны, біскупы і нават сам кароль [26, с. 157]. Як адзначаў сучаснік С. Касмоўскі, афіцэры не мелі «ніякага ўяўлення аб вайскавай службе ... Гэтыя ўсе толькі для гонару нашэння мундзіра тыя рангі мелі, бо ранг ротмістра азначаў генерала, ранг паручніка – палкоўніка, а харунжага ранг падпалкоўніка, намеснік жа меў ранг капітана, таварыш ранг харунжага» [27, с. 6]. У сувязі з гэтым важным элементам рэформы стала ўвядзенне сістэмы адпаведнасці вайсковых званняў кавалерыі і пяхоты, былі дакладна вызначаны паўнамоцтвы генерала артылерыі, генерал-лейтэнантаў і генерал-маёраў, а таксама пытанні адказнасці вайскоўцаў за здзейшэння імі злачынствы ў адносінах да цывільнага насельніцтва. Але з другой праблемай – практыкай продажу вайсковых пасадаў і званняў справіцца аказалася вельмі няпроста. Толькі на сойме 1784 г. былі зроблены захады па абмежаванню продажу афіцэрамі сваіх званняў.

Такім чынам, трэба адзначыць наступнае. Нягледзячы на спробы прагрэсіўных пластоў грамадства палепшыць сітуацыю ў справе абароназдольнасці краіны рэформы аказаліся недастатковымі. Зрабіўшы крокі ў бок павелічэння колькасці войска і яго структурнай мадыфікацыі, прыцып камплектавання арміі заставаўся ранейшым – у кавалерыі шляхам прывода таварышамі сваіх почтаў, а ў пяхоце праз вярбоўку дабрахвотнікаў. Спроба Вайсковага дэпартаменту ўвесці колькасна абмежаваную рэкруцкую павіннасць (1000 рэкрутаў

на год) сустрэла моцную апазіцыю з боку шляхты і аказалася няўдалай. Ва ўмовах, калі вядучыя краіны Еўропы, такія як Францыя, Прусія, Расія ўжо перайшлі да рэкруцкага спосаба камплектавання арміі, гэта быў відавочны недахоп, які значна зніжаў абароназдольнасць краіны. Літоўская армія, зыходзячы з прынцыпа прапарцыянальнасці, як і раней была значна меншай за каронную, як структурна (2 брыгады нацыянальнай кавалерыі ў ВКЛ супраць 4 у Кароне, 6 пяхотных палкоў супраць 14 адпаведна, драгунаў у ВКЛ увогуле ліквідавалі і г.д.), так і колькасна (маецца на ўвазе колькасць асабістага складу ў падраздзяленнях). Тым не менш, нягледзячы на ўсе недахопы рэформа арміі ў 1775 г. стала вельмі неабходнай для Рэчы Паспалітай з'явай. У выніку асцярожных дзеянняў Вайсковага дэпартаменту пачаліся станоўчыя зрухі ў пытанні арганізацыі ўзброеных сіл краіны. Армія Рэчы Паспалітай стала паступова пераўтварацца з дэкаратыўнага элемента ў сапраўдны баявы інструмент дзяржавы. Рэформа 1775 г. стала важным падмуркам для далейшага развіцця ўзброеных сіл як у ВКЛ, так і Польшчы, якое працягнулася ў канцы 80-х – пачатку 90-х гг. XVIII ст.

Спіс выкарыстаных крыніц і літаратуры

1. Грыгор'еў М. Войска ВКЛ ад Сасаў да Касьцюшкі (1765-1794). Мінск, 1994. 168с.
2. Гужалоўскі А. Войска ВКЛ: апошнія старонкі гісторыі // Бел.гіст. часопіс. –1994. –№ 1. – С. 48–52.
3. Чаропка, С. А. Войска ВКЛ у святле ваеннай рэформы 1717 г. // Науч. Труды Респ. инстит. высш. школы : сб. науч. статей; в 2 ч. Ч.1; редкол. В.Ф. Берков (отв. ред.) [и др.]. Минск : РИВШ, 2012. С. 336–343
4. Чаропка С. А. Ваенная рэформа ў Вялікім княстве Літоўскім 1764–1766 гг. // Беларусь і суседзі: шляхі фарміравання дзяржаўнасці, міжнацыянальныя і міждзяржаўныя адносіны: зборнік навук. Артыкулаў; вып. 1.; рэдкал. : Р.Р. Лазько [і інш.]. Гомель : УА «ГДУ імя Ф. Скарыны», 2012. С. 25–30.
5. Gembarzewski B. Rodowody pułków polskich i oddziałów równorzędnych od r.1717 do r. – Warszawa nakładem tow.wiedzy wojskowej, 1925. 100 s.
6. Górski K. Historia piechoty polskiej. Kraków nakładem księgarni polskiej spółki wydawniczej, 1893. 274 s.
7. Górski K. Historia jazdy polskiej. Kraków nakładem księgarni polskiej spółki wydawniczej, 1894. 366 s.
8. Górski K. K. Historia artylerii polskiej. Warszawa, w księgarnie E.Wende, 1902. 325 s.
9. Kukiel M. Zarys historii wojskowości w Polsce. Kraków, nakładem Krakowskiej spółki wydawniczej, 1929. 356 s.

10. Nowak T.M., Wimmer J. Historia oręża Polskiego 963–1795. Warszawa : Wiedza powszechna, 1981. 700 s.
11. Rostafiński N. Zarys historii rozwoju wojskowości w Polsce (992–1792) Poznań : Nakł. księgarni Fr. Gutowskiego, 1922. 164 s.
12. Wimmer J. Historia piechoty polskiej do roku 1864. Warszawa : MON, 1978.
13. Augustyniak U. Historia Polski. 1572–1795. Warszawa : wyd-wo naukowe PWN, 2008. 1008 s.
14. Historia wojskowości polskiej. Warszawa : MON, 1972. 871 s.
15. Konstytucje Seymu pacificationis Warszawskiego 1717 r. // Volumina Legum. Petersburg, nakładem i drukiem J. Ohryzki, 1860. T. VI. S. 122–202.
16. Müller, R. Die Armee Augusts des Starken. Das sächsische Heer von 1730 bis 1733, Berlin, Militärverlag der DDR, 1984. 116 s.
17. Konfederacya Generalna omnium Ordinum Regni et Magni Ducatum Luthuaniae na konwokacyi Głowney Warszawskiej uchwalona // Volumina Legum. – Petersburg, nakładem i drukiem J. Ohryzki, 1860. T. VII. S. 7–55.
18. Konstytucje Seymu walnego koronacyi krola JMCI 1764 r. // Volumina Legum. Petersburg, nakładem i drukiem J. Ohryzki, 1860. T. VII. S. 138–169.
19. Twardowski, B. Wojsko polskie Kościuszki w roku 1794. Poznań, Nakł. Księgarni katolickiej, 1894. 90 s.
20. Konstytucje Wielkiego Księstwa Litowskiego 1766 r. // Volumina Legum. Petersburg, nakładem i drukiem J. Ohryzki, 1860. T. VII. S. 222–244.
21. Konstytucje Seymu ordynarnego Warszawskiego roku 1776 od dnia 26 sierpnia aż do dnia 31 października, pod względem Konfederacyi Generalnej obojga narodów agitującego się // Volumina Legum. – Petersburg, nakł. i drukiem J. Ohryzki, 1860. T. VIII. S. 526–564.
22. Konstytucje Wielkiego Xięstwa Litowskiego 1775 r. // Volumina Legum. Petersburg, nakł. i drukiem J. Ohryzki, 1860. T. VIII. S. 389–590.
23. Konstytucje Wielkiego Xięstwa Litowskiego 1776 r. // Volumina Legum. Petersburg, nakł. i drukiem J. Ohryzki, 1860. T. VIII. S. 564–574.
24. Konstytucje Seymu ordynarnego Warszawskiego Sześciomiesiącznego roku Pańskiego 1778 dnia 5 miesiąca października // Volumina Legum. Petersburg, nakł. i drukiem J. Ohryzki, 1860. T. VIII. S. 575–581.
25. Biblioteka Czartoryskich. Rękopis 2555 IV. Komput y płaca woyska WXL. 84 s.
26. Kitowicz J. Opis obyczajów i zwyczajów za panowania Augusta III. Kraków, 1925.
27. Kosmowski S. Pamętniki z końca XVIII wieku. Poznań, 1867.